

A fordító mint antropológiai paradigma

VICKÓ ÁRPÁDDAL FARAGÓ KORNÉLIA BESZÉLGET

Faragó Kornélia: *Vickó Árpádot szeretném bemutatni a közönségnek. Virág Gábor úgy konferálta föl ezt a beszélgetést, hogy Vickó Árpáddal mint fordítóval fogok beszélgetni, én mégis több oldalról szeretném őt bemutatni, ugyanis vannak más izgalmas dimenziói is. 1950-ben született, s miután elvégezte az általános és a középiskolát, az Újvidéki Egyetemen tanult, még hozzá jugoszláv irodalmakat, és egyetemi éveitől fordít. Tehát nagyon fiatalon kezdte a szakmát. Engem igazán nem lehet azzal vádolni, hogy a pátosz lenne a kenyere, egyetlen dolgról mégis hajlandó vagyok pátosszal beszélni, erről az életműről, amely életmű szinte teljes egészében a magyar irodalmat szolgálta, és persze ezáltal a szerbet is. Ha csupán annyit mondom a közönségnek, hogy máig mintegy hatvan kötetet fordított le magyarról szerbre, akkor már e pusztán adattal is meggyőző vagyok. Azt hiszem, ez a mi tájainkon egészen kiemelkedő teljesítmény. Az első kérdésem az, hogy milyen volt a gyermekkorod Vickó Árpádnak, hogyan történhetett meg az, hogy szinte természetes módon lett belőle kultúráközvetítő? És miért ez az első kérdésed? Azért, mert ma szinte divatszerűen nyilatkozzák azt a megkérdézettek, hogy mennyire izgalmas volt számukra az a sokkultúrájú közeg, amelyben felnőttek, és hogy milyen hihetetlenül élvezetes és izgalmas volt a családi kommunikáció, s mindannyian megfelelkeznek egy sor olyan jelentésről, amelyekről, néhány vigyázatlanul őszinte szóból mégis tudunk. Megfelelkeznek ennek az létternek az elfojtott neurózisairól, a gyerek számára nem világos hovatarthatások problémájáról, az önmeghatározási döntések nehéz kérdéséről, az identitásában megzavart gyermekkoráról... Úgyhogy Árpádot most elsősorban arról kérdezném, hogy milyen volt a gyermekkorod, milyen családba született bele, s hogy ez hogyan hatott a nevelkedésére?*

Vickó Árpád: Tipikus közép-európai történet. Anyám palánkai német, azaz dunai sváb családból való, varrónő, aki 1944–1945-ben innen nem messze, a járeki lágerben volt fogságban, édesanyjával és nővéreivel, több ezer más, a háború vége felé itt rekedt bácskai némettel együtt. Túléltek. Minderről én húszéves koromig mit sem tudtam. Apám újvidéki magyar volt, fakeserkedő. Amikor összekerültek, többnyire szerbül beszéltek, de anyám gyorsan megtanult magyarul. Én magyarul kezdtem cseperedni, s az első olvasmányaim az *Egri csillagok* voltak, *A tizenöt éves kapitány*, Verne Gyula, James Fenimore Cooper, Mark Twain, ilyesmi. Az első négy elemi magyar nyelven végeztem, a gyakorlatias gondolkodású szüleim, akik már megtapasztaltak egyet s mást a történelemből, aztán úgy látták, hogy előnyösebb lesz, ha szerb iskolába járok. Nagyon gyér szerb tudással csöppentem be egy szerb osztályba, egy számomra teljesen idegen nyelvi és kulturális környezetbe. Én voltam ott az eleven „más”, a „másik”, az ismeretlen, az „idegen”. Végel László írt mostanában erről az asszimilációs modulatról, arról, hogy szüleink meg akartak óvni bennünket mindattól, amit ők maguk átéltek a háború végén, azzal a szándékkal, hogy amennyire csak lehet, fájdalommentesen simuljunk be az új társadalomba. Én is elmúltam már húszéves, amikor előbb csak megsejtettem, és utána meg is tudtam, hogy mi történt valójában anyámmal, nagyanyámmal Járekon. Mindez

---

Az interjú a XI. Dombos Fesztven elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

persze valamelyest traumatikus élmény volt számomra. Gyorsan megtanultam tűrhetően szerbül – azóta is tökéletesítem a tudásomat – szerb nyelven kezdtem olvasni a világirodalmat, de nem hagytam elsorvadni magyar nyelvtudásomat sem. Az újvidéki Moša Pijade gimnázium kétnyelvű diáklapját szerkesztettem. Thomka Beáta is írt bele egy, a humanizmusról szóló, féloldalas cikket. Az újvidéki bölcsészkaron jugoszláv irodalmakat – így, többes számban – és szerb nyelvet tanultam. Külön tantárgy volt a szlovén, a horvát, a macedón, a dubrovnikai és a szerb irodalom. Nekem ez a többes identitás, Konrád György mondaná: „emeletes” identitás, egészen húszéves koromig természetes volt – tudtam, hogy magyar vagyok, tudtam, hogy anyám a nagyanyámmal többnyire németül beszél, tudtam valamelyest németül is, persze ez nem az a német, amit most lehet hallani Németországban. S nekem mindez természetes volt, de mindez csak valami családi dolog volt, a családon kívül minderről nem beszélünk, arról, hogy tudok németül is, magyarul is. Szerb barátaim voltak a gimnáziumban is, az egyetemen is... A másik mozzanat a város légköre volt. Amikor Bazsalikom-díjat kaptam, egy újságíró megkérdezte, mi volt az, melyik volt az a szöveg amely rabul ejtett, megragadott, és arra vitt, hogy műfordító legyek. Ilyen szöveg nem volt. Hanem egy hangulat volt inkább, egy légkör, amely akkor, a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején uralkodott Újvidéken. A bölcsészkar a városközpontban volt, a szomszédságában, a Katolikus portán pedig az Ifjúsági tribün, Végel László, Judita Šalgo, Darko Hohnjec voltak az igazgatók, a szerkesztők, és a második emeleten, ajtó ajtó mellett, székeltek két jelentős újvidéki folyóirat, az *Új Symposion* és a *Polja* szerkesztősége. Én a *Poljába* jártam, már mint másodéves egyetemista, szerb nyelven kezdtem el írni, ilyen névvel és vezetéknevvvel, prózát, s a *Poljában* közöltem, meg az *Indexben*, a *Staržilovóban*. A *Polját* akkor Boško Ivkov szerkesztette, utána Jovan Zivlak, majd Franja Petrinović. S mellettünk, a másik ajtó mögött ott ült Tolnai Ottó, ott volt Maurits Ferenc, a *Sympó* legendás grafikai szerkesztője...

F. K.: *De ott volt később a Danyi Magdolna vezette, és majdan a Sziveri-féle szerkesztőség is...*

V. Á.: *Úgy van, Danyi Magdi, majd Sziveri. A Hidat akkor Bányai János szerkesztette, a Letopist pedig Aleksandar Tišma. Ez mind olyan távoli már, és olyan valószínűtlenül hat a mai körülményeink között. A hetvenes évek során majdnem minden fiatal, a Sympo körül feltűnt költő, vagy prózaíró megjelent fordításomban szerb nyelven a Polja oldalain. Ez a légkör volt a döntő. Számos és hatalmas kifizetőpályáink voltak. Én akkor, a hetvenes években, mint kezdő fordító, tudtam közölni Belgrádban, Zágrábban, Szarajevóban, Titográdban, a fordításaimat, a vajdasági magyar szerzők írásait, szövegeit mindenütt elfogadták és közölték. Megértettem, hogy ez fontos dolog, és hogy ez nekem, szerencsére, megy. Első önálló fordításkötetem 1976-ban jelent meg a belgrádi Narodna knjiga kiadónál – Böndör Pál kétnyelvű verseskötete. Ennek most több mint harmincöt éve... Ugyanabban az esztendőben jelent meg, ugyanannál a kiadónál, Tolnai Ottó Rovarház című regénye. Most visszatekintve, úgy látom, hogy ezzel a két kötetrel, különösen Tolnai experimentális, nyelvjátékokkal teli prózájának átültetésével váltottam ki a belépőt a szakmába.*

F. K.: *Amit én nagyra tartok abban, amit te csinálsz a fordítás mellett, az a lobbitevékenység. Nagyon közelről látom, milyen erőteljes lobbizást folytatsz a magyar irodalom, a magyar alkotók érdekében, hogy köteteket helyezel el, hogy embereket juttatsz be a különböző orgánumokhoz, hogy kiadókkal tárgyalj, hogy a szerb PEN Club vezetőségi tagjaként magyarokat is meghívj a rendezvényekre, hogy a szerb fordítósövetség szervezésében minden nyáron magyaror-*

szági és itteni magyarok is résztvehetnek a fordítói tanácskozásokon, sokszor a te ajánlásoddal, hogy segíted a ProzaFest és az újvidéki költészeti fesztivál munkáját, szóval mindez óriási energiát, hihetetlen segítőkészséget kíván. S ez olyan valami, ami egészen egyedülálló, nem sok embert ismerek, aki ilyen koncepciózusan és ilyen nagy energiákkal közvetít az irodalmi életben, aki ennyit fárad, mások érdekében. Azt például hogyan érted el, hogy szavad legyen? És mit jelentett neked a Mostovi folyóirat, ahol magyar blokkokat, és magyar számot is szerkesztettél?

V. Á.: Nem gondolom, hogy az, amit teszek, vagy tettem, egyedülálló. Ez velejárója volt fordítói tevékenységemnek. A szerb irodalomban, irodalmi életben mindig is volt egy, majdnem azt mondhatnám, külön érdeklődés a magyar irodalom iránt. Majdnem szinkronban fordították Petőfit, Aranyt, Madáchot, és utána is, mindig, szinte következetesen jelentek meg a szerb irodalmi életben olyan fordítók, akik ezt a munkát komolyan vették. Amikor én kezdtem, Aleksandar Tišma, Judita Šalgo, Sava Babić, Lazar Merковиć, Belgrádban Eugen Verber, Radoslav Miroslavljev voltak a magyar irodalom aktív tolmácsolói. Van még egy érdekes momentum: azokban a rossz hírű '90-es években több magyar könyv jelent meg fordításban Belgrádban, mint Újvidéken.

F. K.: *Ezt tanúsíthatom, tényleg ez derül ki a bibliográfiákból.*

V. Á.: Egészen pontosan, 1989-től 2000-ig Szerbiában 21 magyar szerző 69 könyve jelent meg, mind a 69 belgrádi kiadók gondozásában. Egy sem a multikulturalizmusáról híres Vajdaságban. És a 21 magyar szerző közül csak ketten vajdaságiak, Végel László és Losonczi Alapár – igaz, Végelnek ebben az időszakban nyolc könyve jelent meg szerb nyelven. A leggyakrabban fordított író persze Hamvas Béla volt 28 kötettel, mind Sava Babić fordításában, következik Konrád György tíz, az említett Végel nyolc, Eörsi István és Esterházy Péter négy-nyégy kötettel és így tovább. Én Belgrádban mindig is jól éreztem magam a műfordítók és az írók társaságában. Röviddel azután, hogy megkaptam a Miloš Đurić-díjat, fölkeretek, hogy társszerkesztője legyek a *Mostovinak*, később pedig ennek a Miloš Đurić-díj bírálóbizottságának az elnöke voltam három évig, a *Mostoviba* bevitettem a magyar drámai irodalmat is. Másrészt nagyon jó kapcsolataim alakultak ki nemcsak a fordítókkal, hanem a szerb írókkal is, a kortárs szerb írók többségével baráti kapcsolatban vagyok, bevásároltam, és már több mint tíz éve tagja vagyok a szerb PEN igazgatóbizottságának, ezek az írók pedig időnként folyóirat-szerkesztők, lapszerkesztők, kiadószerkesztők, ilyen módon is jól tudtam velük kommunikálni a magyar irodalom érdekében.

F. K.: *És nemcsak a magyar, hanem a szerb irodalommal is jók a kapcsolataid. Hiszen te fordítva is működsz, a szerb irodalmat is közvetíted a magyar fordítók és a magyar kiadók felé, sugallsz, javaslatokat teszel, finoman hatást gyakorolsz a magyar kiadókra, hogy mit lenne jó megjelentetni. Én a mostani a könyvhéten hallottam néhány ilyen beszélgetést, és azt hiszem, ez is egy nélkülözhetetlen szolgálat. Lenne egy kérdésem, hogyan válogatsz? Egyszer valahol azt nyilatkoztad, hogy mindig a gondolkodás közös mozzanatai ragadtak meg, azt kerested, ami hozzád közelálló. Engem az érdekelne, hogy az sosem vonzott, ami más volt, ami különbözött, ami éppen ezért lehetett volna izgalmas?*

V. Á.: Azt hiszem, affinitásokról lenne inkább szó, nem is egyes szerzőkre vagy műfajokra vonatkozóan, hanem valamilyen szellemi rokonságot illetően. Kezdetől fogva a magyar irodalom jelentős, modern, posztmodern művei felé orientálódtam. 1978 őszén két hónapot Budapesten tartózkodtam ösztöndíjasként, és akkor Radnóti Sándor és Könczöl Csaba „igazítot-

tak el". És kezdettől fogva a valamelyest nehezebb fordítói utat választottam, tehát, hogy pontosságra törekedve esztétikailag releváns műfordításokat hozzak létre. De ezenkívül arra is tudatosan törekedtem a szerb szellemi kontextus alakulástendenciáit figyelve, hogy bekerüljön a szerb kultúra vérkeringésébe, amit fordítok. Ez néha sikerült, néha nem. Ilyen szempontból volt egy nagyszerű időszak, 1987-ben jelent meg a belgrádi Prosvetanál Konrád György *Cinkos* című regénye szerb nyelven, amely két évvel előzte meg a regény magyar kiadását, és ez a regény rövidesen az egyik legnagyobb hatású könyv lett az akkori Jugoszláviában, az első kiadás gyorsan el is kelt, és a második is, a ma hihetetlen 30 ezer példányban. Ezt követték a további Konrád-fordítások, *A látogató*, majd a *Városalapító*, 1990-ben és 91-ben. Hogy Konrád prózája, és valamivel később esszéketei is, kiváltképpen az 1991-ben Szarajevóban megjelent *Az autonómia kísértése*, és 1995-ben a Belgrádban kiadott *Európa köldökén* szervesen beépült a szerb kulturális elit tudatába, az leginkább a felsorolt művek idézés-indexéből tűnik ki. Ezek a könyvek az úgynevezett „másik Szerbia”, vagyis a kilencvenes évek során kialakuló független, európai orientációjú szerb értelmiség egyik legfontosabb hivatkozási alapja lett, a legjelentősebb szerb írók és gondolkodók idézték, és idézik ma is Konrádot. De nemcsak Konrád, hanem a vele rokon-szellemű Végel László is hasonló visszhangra talált a szerb kultúrában. Végel a nyolcvanas évek második felében és a kilencvenes években írása- it, kritikáit és könyveit majdnem kizárólag szerb nyelven közölte, vagy pontosabban közöl- hette, fordításaim révén lett a szerb irodalomban és publicisztikában a legtöbbet idézett vaj- dasági magyar író.

F. K.: *Végül is te mindig kortárs irodalmat fordítottál. Most mégis Szerb Antalhoz fordultál, azt hiszem, két éve jelent meg az Utas és holdvilág, majd A Pendragon legenda, hogy történt az, hogy letértél a jelenkori pályákról?*

V. Á.: Konráddal, akivel baráti kapcsolatban is vagyok, gyakran beszélgetünk arról, hogy mit lehetne, mit kellene, mit lenne érdemes fordítani. Ő mondta, amikor egyetemisták voltak, akkor Szerb Antal irodalomtörténetét olvasták, s amit Szerb Antal jónak talált, akkor azt ők olvasták. S azt is mondta, nézzek utána. Akkor elolvastam Szerb Antal regényeit, és biztos voltam benne, hogy sikeres lesz szerb nyelven, és felajánlottam a kiadómnak. De ugyanakkor egyik szerb íróbarátom, a kitűnő Radoslav Petković, aki angolos, és Londonban volt valamilyen tanulmányúton, azt látta, hogy Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regénye a sikerlisták élén áll. Megvette, elolvasta, és amikor hazatért, felhívta a könyvre közös kiadómk, Predrag Marković figyelmét. Tehát két párhuzamos úton futott be Szerb Antal a szerb kiadóhoz.

F. K.: *Mit gondolsz arról, hogy ma magyar klasszikusokat fordítani. Te magad ezt a területet nem műveltél eddig, szükség van-e rá, kell-e, vannak-e betöltendő hiányok? Szívesen belépnél egy ilyen vállalkozásba, ha nem, akkor miért nem?*

V. K.: Nem tudom, Szerb Antal tényleg az egyedüli klasszikus, akit fordítottam, Örkény még élt, amikor lefordítottam az egyperceseit. Nem ismerem eléggé ezt az anyagot, attól tartok, hogy nem tudnék egy-egy klasszikus mellett eléggé meggyőzően érvelni. Maradok inkább a magyar középnevezéknél. Az én korosztályomnál. Azoknál, akiket eddig is fordítottam.

F. K.: *Amikor te beléptél az irodalmi életbe, akkor az aktuális irodalmi folyamatokba léptél be, az akkori jelen történéseibe, s így kezdtél el fordítani. Azóta már nagy szövegtapasztalattal rendelkezel, presztizsed van az írónál, nemcsak azoknál, akiket lefordítottál, hanem azoknál*

is, akik szeretnék, hogy ha a te fordításodban jelennének meg szerbül, barátaid vannak közöttük. Mindezek nyomán hogyan válogatsz, hatnak rád a kapcsolati, baráti élmények?

V. Á.: Van néhány favoritom. Konrád Gyuri regényei, most újra ír egy klasszikus, esszéisztikus epikát, azt várom, hogy befejezze. Másik favoritom Esterházy Péter, akit nehéz fordítani, de élvezettel lehet csinálni, lehet játszani, elgondolkodtat, szeretek vele együtt dolgozni. Esterházy egy olyan író, aki minden segítséget megad a fordítónak, nemcsak nekem, hallottam, tudom, készségesen segít Terézia Morának is, aki németre, Kari Keménynek aki norvégra, vagy Szlava Szeredának, aki oroszra fordítja a könyveit. Legutóbb *A szív segédigéit* fordítottam, tavaly májusban, s amikor elújságotam neki, hogy befejeztem, azt mondta, hu, hát te nem is láttad az én preparált példányomat! A preparált példány az egésznek egy fénymásolata, s rengeteg mondat van benne aláhúzva, hol fekete, hol piros vagy kék színű golyóstollal, s mellette, a széles margón, a szerző, és a mű amelyből az idézet való. Rengeteg Trakl-, Handke-, Borges, Kiš-, Csehov-, Tolsztoj-, Pascal- idézet. Ezeket aztán, már amelyeket lehetett, ki kellett keresnem a meglevő szerb fordításokban, hogy a vájtabb fülű olvasó esetleg észlelhessen, hogy mely „vendégszövegről” van szó. De máskor is, amikor a *Hahn-Hahn grófnőt* vagy az *Egy nőt* fordítottam, akkor is minden akadálnál, minden dilemmánál elég volt csak egy kis levelet írnom, s Péter azonnal válaszolt. De hogy a kérdésemre is válaszoljak, Darvasi korábbi novelláit fordítanám szívesen és Nádas *Emlékiratok könyvét*. De készül egy gyűjteményes kötet is, amely tizennyolc kortárs magyar prózaíró műveibe ad betekintést szerb nyelven. Konrád György, Kertész Imre, Nádas Péter, Esterházy Péter, Závada Pál, Krasznahorkai László, Darvasi László, Kukorelly Endre, Grecsó Krisztián, Schein Gábor, Bartis Attila, Garaczi László, Németh Gábor, Balázs Attila, Zeke Gyula, Hazai Attila, Nagy Attila Kristóf és Ficsku Pál szövegeiből válogattam.

F. K.: Volt szerencsém látni azt a bizonyos preparált példányt, minthogy együtt is megnéztük *A szív segédigéinek a szerb szövegét, illetve hát összevetettük a magyar és a szerb szöveget, az intertextusokat, tényleg izgalmas munka volt. Mit jelent számodra az, hogy nehéz fordítású szöveg? Én két nehézséget ismerek: az egyik az, amikor a bonyolultság, a másik az, amikor az egyszerűség okoz áthidalhatatlan problémákat. Hogyan fordítani a bonyolultat, s miért nehéz egy nagyon egyszerű szöveget jól fordítani?*

V. Á.: Amikor Polcz Alaine *Asszony a fronton* című regényét fordítottam, sokat beszélgettem erről a megboldogult Salgó Judittal, aki maga is kiváló műfordító volt, akkor pedig Polcz Alaine könyvének a szerkesztője. Ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy azokban a mondatokban, amelyek látszatra nagyon egyszerűek, világosak, nagyon simák, a legtöbb veszély rejtőzik: amikor az ember lefordítja, akkor látja, hogy nem az, aminek lennie kellene. Hogy belelopakodott valamilyen patetika, egy csöpp műviség, vagy művészkedés, csupán egy leheletnyi, egy árnyalattal erősebb vagy gyengédebb jelző, de az máris megmásítja, már nem *olyan* egyszerű, és nem hat *olyan* simán. Erre nagyon kell vigyázni. A másik dolog az indítás. Az indítás, az intonáció nagyon fontos. Minden műnek megvan a hangulata, ha az első öt-hat oldalon a műfordító azt eltalálja, erre ráérez, akkor ezeknek az egyszerű mondatoknak a fordítása sokkal könnyebb és pontosabb lesz. De ha nem találja el, akkor rá fog jönni, már talán a tizedik oldalon, hogy valami baj van, s akkor legjobb az egészet hagyni egy ideig aludni, pihenni, s utána újrakezdeni. De ezt a hangulat-dolgót a kevésbé tapasztalt fordítók nem veszik észre. Legszívesebben a szépirodalmi műveket fordítom, mert élvezem is őket. Egyszer azt is

mondtam, és vallom most is, hogy a fordítás jó pszichoterápia is, belebonyolódunk a mondatokba, elmerülünk, ellebegünk, jobban leszünk. Én ajánlom egyszerű fejfájás ellen is.

F. K.: *Ebben a tekintetben közel áll a fordítás a beszélgetéshez, teszem azt, az olyan beszélgetéshez, mint amilyenek a mi beszélgetéseink is...*

V. Á.: Igen. Az, ami nekem nehézséget jelent, az az értekező próza.

F. K.: *De mindig is fordítottál esszét, értekező prózát, drámát, sőt szerkesztettél verseskötetet, amelybe mások fordításait is beválogattad, de magad is fordítottál bele verseket. Műfaji értelemben tehát elég sokoldalú fordítónak számítasz.*

V. Á.: Legjobban a drámákat élvezem, a dialógusokat. Lassan megtanultam, hogy a drámaszövegek mondatait, amikor lefordítom, hangosan ki kell mondani. Kipróbálni, hogy a mondat elmondható-e a színen. Persze vannak olyan drámák, amelyek eleve nem arra készültek, hogy bemutassák őket, ilyen az Eörsi-drámák többsége, például az *Interjú*, a híres Lukács-dráma, ezek inkább amolyan „olvasni való” drámák, könyvdrámák, drámai formában vannak megírva, de nehezen színre vihetők, és nem is lehet őket ilyenné fordítani. De Egressy, például, az fantasztikus élmény volt...

F. K.: *Valóban, te fordítottad Egressy Zoltán Portugálját az Újvidéki Színház előadásához.*

V. Á.: Igen, meg legutóbb Bereményi Gézától *Az arany árát...* De fordítottam teatrológiát is, Végel összes színházi írását, fordítottam képzőművészeti írásokat, Sebők Zoltánt például, és majdnem az összes Szombathy Bálint-szöveget én fordítottam, az avantgárdról, az avantgárd festészetről, Ladik Katiról. És filozófiát is...

F. K.: *És példának okáért Bibó Istvánt is.*

V. Á.: Igen, ezek a szövegek külön erőfeszítést igényelnek. Bibó István, Kis János, Szűcs Jenő vagy akár egy húsz flekkes Faragó Kornélia-szöveg után egy Szerb Antal-regény az üdülés.

F. K.: *Köszönöm. Azt hiszem téged mindig érdekelt az írók, akiket fordítottál. Ezt tudom, mert neked van egy szerzői interjú-köteted is, az a címe, hogy Az illanékony műfaj, s arra figyeltem föl – véletlenül én szerkesztettem ezt a kötetet – hogy mindig rákérdez az interjúalanyoknak a fordításhoz való viszonyára, ha pedig maguk is fordítottak, finoman megtudakolja, hogy mit jelentett számukra a fordítói munka. De mit kezdesz pl. Esterházyval, aki föllállította a két végletét, a két ellentétes pólusát a fordításról való gondolkodásnak. Egyszer azt mondja az általa készített interjúban, hogy az igazi közege a könyveinek a magyar nyelv, majd meg úgy fogalmaz, ugyanebben a beszélgetésben, hogy az is lehet, hogy a regényei a fordítás során nyelik el önmaguk adekvát formáját.*

V. Á.: Esterházy egyenesen cukkolja a fordítókat, leír egy játékos mondatot, majd nyit egy zárójelre, beírja, hogy most tessék ezt lefordítani, felkiáltó jel, zárójel bezárva. Próbálok ezeket a dolgokat vele megbeszélni, s ő akkor azt mondja, gondold te ki magad, hogy hogy lehet ezt megcsinálni. Pontosabban, ezt mondta: ha elérkezünk egy ponthoz a szövegben, ahol öt lehetőség kínálkozik, akkor az a jó irodalmi szöveg, amely a hatodikat választja. Tehát, egy jó szöveg, egy jó Esterházy-szöveg odaér ehhez az ötös elágazáshoz, és ha a fordító érti a szakmáját, akkor a legjobbat választja ki az öt közül. De az igazán jó fordító a hatodikat választja. Egy fordítótól azonban nem várható el, mert veszélyes is, hogy ezt a hatodikat keresse, hanem az öt közül a legjobbat, és akkor az már rendben van. De Esterházynak van egy speciális fordí-

táselmélete is, amely számomra felettébb vonzó: úgy képzelem el, hogy az ideális szerb fordításban csak magyar szavak szerepelnének, mégpedig ugyanabban a sorrendben, mint az eredetiben. És akkor oda lehetne írni, hogy fordította Vickó Árpád.

F. K.: *Esterházy felelőtlen íróként aposztrofálja magát, olyan értelemben, hogy nem igazán tördök azzal, hogyan fordítod le, hiszen nem ismeri a nyelvet. Tulajdonképpen segít az, hogy nem ismeri a nyelvet, mert így nem tehet mást, minthogy rád bízta. Ez viszont egy óriási bizalom, te érzed ezt a bizalmat? Hiszen ezek az alkotók rád bízzák a szövegeiket – mondhatnám önmagukat –, miközben nem ismerik a nyelvet, s csak a mérhetetlen bizalom segítheti őket abban, hogy elfogadják a te munkádat saját szövegükként, amely fölé odaírhatod a nevüket.*

V. Á.: Konrád részéről, a legelején, éreztem egy kis bizalmatlanságot, hogy én, aki Vickó Árpád névre hallgatok, hogyan tudok szerbre fordítani. Amikor megkaptam a Miloš Đurić-díjat, ez a legrangosabb szerb műfordítói díj, és éppen az ő regényének, a *Kerti mulatságnak* a fordításával érdemeltem ki, akkor úgy éreztem, hogy egészen megnyugodott. Az írók viszonya a fordításhoz nagyon különböző. Danilo Kiš egyszer így sóhajtott fel: „Istenem, ha tudnám, mi minden rejlik azokban a könyveimben, amelyek idegen nyelveken jelennek meg az én nevem alatt...” Danilo egy alkalommal majdnem tettelegességig vitte az összekülönbözését amerikai angol fordítójával, mert felfedezte hogy a „dús haja a vállára hullott” helyett az állt a fordításban, hogy „haja zuhatagokban hullott vállára”. Konrád György mesélte, hogy amikor megjelent Danilo egyik kötete svéd nyelven, azonnal elment svéd-szerb szótárt vásárolni, hogy összevetesse az eredetivel.

F. K.: *Csak olyanokról beszéltél, akik nem ismerik a nyelvet. Érdekel, hogy mit szólt Tolnai Ottó, Végel László, Böndör Pál, hogy ne soroljam mindazokat, akik nagyon is jól tudják a nyelvet, s látják, érzékelik a különbséget, az eseteleges problémákat is.*

V. Á.: Többször panaszkodtam kollégáknak, akik olaszról, svédből vagy katalánból fordítanak, hogy nektek könnyű, mert az, amit ti letesztek fordításként, nehezen kérdőjelezhető meg. Nekem azonban, bizonyos szövegek esetében, szemem előtt van legalább öt-hat olyan ember, s maga a szerző is, aki ért szerbül, s aki ellenőrizheti is a fordításomat, úgyhogy megkülönböztetett figyelemmel kell dolgoznom. A kortárs szövegek fordításának az az előnye, hogy fel lehet a szerzőjüket hívni, s meg lehet kérdezni őket, lehet velük értekezni, egész délelőttöket el lehet lenni egy Tolnaival, elbeszélgetni vele egy mondatról, néhány versorról...

F. K.: *Meg sokszor egész más dolgokról. Szerintem Ottó azt csinálja, hogy az első mondatában még a kérdésre válaszol, utána meg esszét ír, nem?*

V. Á.: Megtörténik...

F. K.: *Szóval a legizgalmasabb talán mégis az az egészben, hogy a szövegről és a szöveg ürügyén beszélgetve sok mindenről szó eshet. Amikor abba a helyzetbe kerültél, hogy összevető elemzést írtak a Szerb Antal Utas és holdvilág általad létrehozott fordításáról, akkor mit szóltál?*

V. Á.: Az, hogy egy egyetemi docens, hungarológus, aki tökéletesen ismeri a magyar és a szerb nyelvet is – Marko Čudić barátunk – az *Utas és holdvilág* egy mondatának a fordítását hat-hét oldalon elemezze, az számomra meglepő volt. Meglepett az a mondat is, amit elemzett. Én akkor, amikor ezt a szöveget fordítottam, azon a mondaton átsiklottam, úgy emlékszem, hogy nem volt semmilyen kétségem, az elemző pedig felhozott hat-hét variánst, hogy mit lehetett volna, mi jöhetett volna még számításba, és hogy mégis ez a legtalálhatóbb, mert

reflektál valami későbbire.... Természetesen nagyon szimpatikus volt ez a gesztusa, különösen, amikor tudjuk, hogy a fordítás-recepció tényleg nagyon hiányzik.

F. K.: *Egy kicsit úgy jártál, mint ahogyan a költő mondja, hogy gondolta a fene, nem? Hogy nem is tudatosodott benned igazán az, ami köré ez a szép értekezés azután egy egész gondolkodást épített. S mondd, ma van érdeklődés a magyar művek iránt a szerb kiadóknál? Könnyen el tudod helyezni a könyveket? Azt fordítod, amit szeretnél, te választasz?*

V. Á.: Most már olyan helyzetben vagyok – negyven év után –, hogy én választhatok, s az asztalomon mindig van öt-hat könyv, amely sorban áll a fordításra. Azonnal „el tudom adni”, el tudom helyezni fordításaimat, létezik három-négy kiadó, a *Stubovi kulture*, az *Arhipelag*, a *Samizdat*, a *Fabrika knjiga*, meg újabban az újvidéki *Kulturni centar*, akik várják munkáimat.

F. K.: *Az számomra egy nagyon érdekes tapasztalat volt, amikor beszélgetve veled fölvettem az éppen aktuális szerzők, könyvek kapcsán, hogy miért ezt fordítod, és miért nem egy másikat, s akkor te azt mondtad, hogy egy szerzőt egy irodalomba be kell vezetni, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy milyen sorrendben jelennek meg a tőle való kötetek. Neked van egy olyan elgondolásod, hogy nagyon sok múlhat a sorrenden. Mire alapozol, amikor végiggondolod, hogy kitől, mit kéne elsőként megjelentetni, s mit csak a későbbiek során, egyáltalán mit jelent az, hogy bevezetés az adott irodalomba, történetesen a szerbbe?*

V. Á.: Bevezetés többek között az is, hogy ne legyen túl ismeretlen az egész anyag. Legyenek valamilyen pontok, amelyek már ismertek, amelyekhez a befogadó irodalom tud kötődni, amelyek alapján tud értelmezni, tud értékelni. Elrettentő példa volt, amikor az első Esterházy-mű megjelent Szerbiában, a *Kis magyar pornográfia* – a szerbek nem tudtak vele mit kezdeni, olvasták, de nem értették. Tudjuk, hogy milyen műről van szó, a sorok mögötti, közötti dolgok a fontosak, a szerbeknek ehhez nem volt megfelelő „háttérük”, kontextusuk. Talán egy *Fancsikó és Pinta* után, vagy pedig a *Hrabal könyve* után kellett volna kiadni. Másrészt Esterházynek nincs, nem tudom megmagyarázni miért, még harminc év után sincs meg a megfelelő recepciója a szerb irodalomban.

F. K.: *Ezek szerint Esterházy Péter azon szerzők egyike, akiket nem egészen sikerült ebbe a vérkeringésbe bekapcsolni?*

V. Á.: Igen, és nem tudom mi ennek az oka. Csak találgathatok. Talán mert abban az időben, abban a periódusban, amikor Esterházy ezeket a műveket írta, a *Fancsikó és Pintát*, a *Termelési regényt* különösen, a *Kis magyar pornográfát*, a *Bevezetés a szépirodalomba* című műnek a darabjait, egy zárt, autokratikus, monisztikus, a velejéig ideologizált társadalom búróján kísérelt meg réseket ütni, e réseket tovább feszegetni, egy másfajta nyelvvel, egy másfajta nyelvhasználattal tágítani a létezés autonóm tereit. A magyar olvasó megtanulta ezeket a szövegeket olvasni, kiolvasni azt is, ami a trópusokban, ami a sorok között rejtőzött. Ezek a szövegek tulajdonképpen nem azok voltak, amik. Ugyanabban a periódusban a szerb irodalom fő sodrát az úgynevezett „valóságpróza” (stvarnosna proza) képezte. A szerb olvasó rá volt hangolva az ilyen hozzáállásra – emlékezzünk csak vissza: Vidosav Stevanović, Milisav Savić, Mirko Kovač, Dragoslav Mihailović –, ez egy egészen másfajta próza volt. És ugyanakkor ott voltak az idősebb írók, Ćosić, Isaković, Lalić, akik – ahogy valaki mondta – a „nehéz realizmust” művelték. De másrészt az is igaz, hogy ugyanakkor a latin-amerikai „mágikus” realizmus nagyon népszerű volt Szerbiában.

F. K.: Azt mondod, hogy nem volt fogadóképes a szerb irodalom az új modalitásokra, az új „észjárásra”, az intertextuális nyitottságra... A sorok közötti minőségeket nem lehet fordítani, illetve valamit le lehet fordítani belőlük, csak sok minden elveszik. Az Esterházyval való beszélgetésedből nekem az a két-három mondat tetszett leginkább, hogy amikor beszélget a fordítójával, akkor tulajdonképpen segít eldönteni, hogy mi vesszen el inkább, hiszen a fordító általában azt veti fel, hogy így is lehetne, akkor ez veszik el, de úgy is lehet, akkor meg más veszik el. Azt mondja, hogy az én feladatomban csak az lehet, hogy segítsék neki eldönteni, hogy mi vesszen el, ez, vagy valami más.

V. Á.: Ez így van, szerintem is ez a legtöbb, amivel a szerző segíthet a fordítónak. Ez a probléma leginkább a versfordításban merül fel. Lemondásokra és veszteségekre voltam kárhózzatva (ilyen értelemben a fordító egyfajta antropológiai paradigma). Az egyedüli igazi kérdés azonban az, hogy miről mondtam le, és mit veszítettem el? És mit sikerült megőriznem? Elhanyagoltam a dallamot, és a rímeket csak jelzésszerűen őriztem meg, de arra törekedtem, hogy ne másítsam meg a mű alapjelentését, hogy visszaadjam a képrendszerét. Egyszóval, a gyümölcs húsát, és persze zamatát őriztem meg inkább, kevésbé a héját. Néha feláldoztam a rímeket, vagy azok sorrendjét, néha a metrumot, az anaforát vagy a litotészt. Természetesen minden veszteség kényszerűségből adódik. De ha a másik értéket, a lényegi és legfőbb értéket, a mű világát sikerült megőriznem olyan mértékben, hogy valamely szinten a célnyelven megszólal az eredeti költői elképzelések összessége, akkor ezek a veszteségek igazolhatók.

F. K.: Ez egy olyan kompenzációs elmélet, amellyel valaki vagy egyetért, vagy sem.

V. Á.: A verseket mindig is átköltötték, de a közvetítés szabályait valaha tágabban, szabadabban értelmezték. Szinte kizárólag költők foglalkoztak ezzel, nemcsak azért, hogy az olvasóknak ismeretlen műalkotásokat mutassanak be, hanem alkotói indítékok is vezérelték őket. Egy-egy költőt ugyanis különösen közelinek érezték. Szokás szerint a *poeta doctus* kiválasztott egy vagy két költőt, akiket leginkább kedvelt, és úgy érezte, tartozik nekik azzal, hogy műveiket a saját nyelvén továbbadja. A régi felfogás szerint az alapműhöz nem olyan áhítattal kellett ragaszkodni, mint a szentírásához, inkább kihívást és ösztönzést jelentett ahhoz az alkotó folyamathoz, amely párhuzamos műveket hoz létre egy másik nyelven. Bizonyosnak látszik, hogy a *logopeia*, a vers eszmei és gondolati alapja lefordítható; hogy a *fanopeia*, a képrendszer, szintén átültethető, amit viszont nem lehet lefordítani, az a *melopeia*. Nemcsak a versegész szintjén, hanem a sorok, illetve a szintagmák szintjén sem. Mert a szavak a verskontextusban nemcsak különbözően hangzanak, hanem többletjelentést is hordoznak. Hangzásuk a versben elválaszthatatlan a kifejezendő gondolatától; szerencsés kivételektől eltekintve, a hangzás nem ültethető át tökéletesen.

A mai olvasó azonban – mint már említettem – többnyire nem fogadja el ezt az ajándékot. A posztmodern gondolkodásra többek között az is jellemző, hogy a filozófia a költészetbe is beszivárog, abban valósul meg. Ezért a mai olvasó pontosan tudni akarja, hogy: ki, mit, miről és hol? A közvetítés során keletkezett alkotói többlet nem érdekli. Legeredményesebb tehát az a fordítás, amelyben maga a fordító nem látható és nem hallható. A versfordítás nemes mesterséggé egyszerűsödik. Megértem a poéta öntudatát, amely mindent, így más költők műveit is a maga képére formál, de el kell ismerni a pusztán mesterség létjogosultságát is. Én nem vagyok költő, mindig csodálom őket. Azok közé a fordítók közé tartozom, akik a versek átültetésén keresztül fejezik ki költői impulzusaikat.

Egyesekre több, másokra kevesebb időt szántam. Vannak, akikhez máig hű maradtam, mint az én versízlésemhez legközelebb álló, mindig újat és frisset felmutató Tolnai Ottóhoz, az öntörvényű, izgalmas és fordítói szempontból mindig kihívást jelentő Petri Györgyhöz, az enigmatikus Várady Szabolcshoz; a nyugodt és megfontolt Böndör Pál verseit pedig 20–25 éve folyamatosan fordítom. Valamivel később fedeztem fel az előkelő és elegáns Ferencz Győzöt, és közel áll hozzám a korai Tandori Dezső is. Egy-két kivétellel tehát csak azoknak a szerzőknek a műveit fordítottam, akiknél a *logopeia* – az eszmei-gondolati réteg – elsődleges volt, illetve ugyanilyen mértékben a *fanopeia* – a képek rendszere volt meghatározó. Vagyis olyan verseket választottam, amelyek majdnem kizárólag szemantikai síkon hatnak, és nem olyanokat, amelyek majdnem kizárólag ritmikus-akusztikus hatásúak. Természetesen ez a "majdnem kizárólag" fontos distinkció, semmiképpen sem szabad szem elől téveszteni.

F. K.: *Árpád, mi mindent kellene lefordítani magyarról szerbre a jelenkori irodalomból?*

V. Á.: Amikor elolvastam ennek a mi beszélgetésünknek a címét, hogy *A fordítás nehézségei...*

F. K.: *Ezt Virág Gábor találta ki...*

V. Á.: ...igen, akkor eszembe jutott, hogy van a magyar irodalomban egy kultikus regény, a bevezető fejezetének az a címe, hogy *Az elbeszélés nehézségei*. Ottlik regénye. Ez az Ottlik-könyv ott áll az asztalomon már tizenöt-húsz éve. Horvátra lefordították. Amikor Tišma fordította a *Hajnali háztetőket*, akkor beszélgettem vele az *Iskola a határonról*, és ő azt mondta, ami egyszer le van fordítva, azt nem kell még egyszer lefordítani. Ez is egy nagy kérdés a fordításelméletben, az újrafordítás kérdése. Igaz, hogy a szóban forgó fordítás használhatatlan...

F. K.: *Tišmát nem zavarta, hogy ez azért mégsem szerb, hanem horvát nyelvű?*

V. Á.: Nem, akkor még egyek voltunk.

F. K.: *Igen, akkor még valóban megvolt a szerb-horvát nyelv.*

V. Á.: Soha nem tudtam ennek a műnek a hangulatát megütni. Szintén Tišmával beszélgetve merült fel bennem, hogy meg kéne talán nézni a hasonló Krleža-műveket. Ott vannak ilyen hangulatok, mint Ottliknál, vagy olyan katonaiskolai műszavak, mint Ottliknál, például az *elefes...* amivel nem lehet mit kezdeni a fordításban. Az első húsz oldal le van fordítva, de tovább nem tudtam haladni.

F. K.: *És esetleg van még remény vagy lezártuk ezt a fejezetet?*

V. Á.: Ez a könyv rengeteg időt emésztene fel, és nem kecsegtet valami nagy reményekkel... Idő pedig nem maradt túl sok. Már most megvannak két-három évre előre a tervek, hogy mit kéne fordítani.

F. K.: *És mi az? Mondd meg nekünk, hogy mit fogunk olvasni tőled szerbül? Mi az, amire biztos számíthatunk?*

V. Á.: Az idén már leadtam egy Végelt, meg leadtam egy Esterházyt. Nemsokára elkészül egy Lovas Ildikó.

F. K.: *Mit fordítottál tőle?*

V. Á.: *A kis kavicsot*. Utána következik talán egy új Konrád, egy új Szerb Antal, és ismét egy Végel, a *Neoplanta*.

F. K.: Amikor magyar irodalmat tanítunk a szerbeknek Belgrádban az ottani Hungarológia Tanszéken, akkor szembesülünk igazán azzal a problémával, hogy mi az, ami nincs. Már több száz kötetet lefordítottak, s tényleg nagyon jó a szerb kiadási rendszeresség, de mégis mindig az az érzésem, hogy csak hiányokkal szembesülünk.

V. Á.: Nádasnak az *Emlékiratok* könyvét régóta megígértem magamnak, hogy elhozom Szerbiába. De nem sikerült. Nagyon vastok könyv, ez volt a kiadók fő ellenvetése. Én leginkább Mészölyt hiányolom, meg talán Szentkuthyt, a fiatalabbak közül Spirót, Márton Lászlót, és azt hiszem, hogy Kertész Imre is több figyelmet érdemelne.

F. K.: Köszönöm szépen, a közönség nevében is.

Wittgenstein munka után

Wittgenstein művészetértő családban nőtt fel, felnőttként azonban a magaskultúra élvezetét népszerű szórakozással egészítette ki: moziba járt, musicaleket hallgatott, detektívtörténeteket olvasott, fényképezett. Pusztán a szabadidejét töltötte ezzel? Vagy netán lecsapódott mindez filozófiai munkásságában is? Milyen egyáltalában a viszony Wittgenstein, a filozófus és Wittgenstein, az ember között? Megvalósult-e esetében élet és mű egysége, ahogyan ezt több értelmezője is állítja? Ilyen és hasonló kérdésekkel foglalkozott az az interdiszciplináris osztrák–magyar konferencia, amelyre 2012 februárjában került sor a Magyar Wittgenstein Társaság és a Bécsi Egyetem Filozófiai Intézete „Tracing Wittgenstein” csoportja közös szervezésében a budapesti Osztrák Kulturális Fórumban. Ennek a konferenciának az előadásai közül válogattunk ki néhányat, amely témája és stílusa folytán a *Tiszatáj* olvasóinak elnyerheti az érdeklődését. Az eredetileg németül íródott tanulmányoknak a magyarra fordítása – csakúgy, mint a konferencia megrendezése – az Osztrák Kulturális Fórum nagyvonalú támogatásának köszönhető.

Néhány szót a szerzőkről. Az összeállítás nyitótanulmányát Nicole Immler írta, végzettsége szerint történész, évekig a cambridge-i Wittgenstein Archívum munkatársa. Itt közölt írása a *Das Familiengedächtnis der Wittgensteins* című 2011-ben megjelent könyvnek fonalát veszi fel újra. Ursula Prokop bécsi művészettörténész. A *Margaret Stonborough-Wittgenstein: Bauherrin, Intellektuelle, Mäzenin* című könyvét 2010-ben jelölték a „Prix du livre européen”-re. A képelmélettel, kommunikációfilozófiával, valamint az elme és a tudat problémáival foglalkozó Lehmann Miklós – a Magyar Wittgenstein Társaság évek óta fáradhatatlan titkára – első, fotóriporteri diplomájához való témát választott: Wittgenstein fényképezeti ténykedését és ennek filozófiai implikációit. Herbert Hrachovec a Bécsi Egyetem Filozófiai Intézetének professzora, az említett konferencia osztrák társszervezője: itt közölt írásában film- és médiaelméleti kutatásait használja fel Wittgenstein-interpretációjához. Jómagam – az egy éve alakult MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont munkatársaként – a filozófia, film- és moztörténet határmezsgyéjén interdiszciplináris kirándulást teszek a moziba járó Wittgensteinről beszélve.

A „Wittgenstein munka után” konferencia honlapján nemcsak többet is meg lehet tudni a szerzőkről, hanem témába vágó írásaikból is olvasható néhány: <http://www.tofk.elte.hu/tarstud/lw/kunst/index.html>.

Neumer Katalin